

Aleksander Zygmunt Babiński

Muzeum Zamek w Oświęcimiu

<https://orcid.org/0009-0006-8154-8730>

SZKOLNICTWO W GORZOWIE W LATACH 1826–1919

STRESZCZENIE

Szkoła początkowa w Gorzowie została powołana do życia w 1825 roku i utrzymała się co najmniej do połowy lat 30. XIX wieku, będąc szkołą filialną szkoły w Chełmku. Brak dokumentów o latach 1836–1844. Dopiero w roku 1844, ówczesny właściciel dóbr bobreckich, Kazimierz Potulicki, wyznaczył grunt na potrzeby szkoły oraz nauczyciela. Nauka w nowo wybudowanej placówce ruszyła pod koniec lat 50. XIX wieku. Szkoła gorzowska, jako szkoła filialna pozostawała pod nadzorem kierownika szkoły chełmeckiej.

Od 1 września 1906 roku, na wniosek Rady Szkolnej Miejskowej w Gorzowie, została otwarta klasa nadetatowa. W związku z tym zaistniała potrzeba wynajęcia pomieszczeń na salę lekcyjną i mieszkanie dla dodatkowego nauczyciela. W trzy lata później rozpoczęto starania o budowę nowego budynku szkolnego. Kamień węgielny pod budowę szkoły położono 17 maja 1910 roku. Odebranie budynku nastąpiło 7 sierpnia 1911 roku. Braki wpisów w kronice szkolnej z lat 1913–1921, uniemożliwiają odtworzenie historii placówki w ostatnich latach istnienia Galicji.

SŁOWA KLUCZOWE: DOZÓR GŁÓWNY SZKÓŁ POCZĄTKOWYCH, GALICJA, GORZÓW, OBWODY SZKOLNE, RZECZPOSPOLITA KRAKOWSKA, SZKOLNICTWO

SUMMARY

SCHOOL SYSTEM IN GORZÓW FROM 1826 TO 1919

The primary school in Gorzów was established in 1825 and lasted at least until the mid-1830s, being a branch school of the school in Chełmek. There are no documents about the years 1836-1844. It was not until 1844 that the owner of the Bobrec estate of that time, Kazimierz Potulicki allocated land for the school and a teacher. Teaching in the newly built building started in the late 1850s. The Gorzów school, as a branch school, remained under the supervision of the head of the Chełmek school.

As of 1 September 1906, a supernumerary class was opened at the request of the Gorzów Local School Board. Consequently, there was a need to rent premises for a classroom and accommodation for an additional teacher. Three years later, efforts to build a new school building began. The foundation stone for the school was laid on

17 May 1910. The building was commissioned on 7 August 1911. Missing entries in the school chronicle from 1913 to 1921, make it impossible to reconstruct the history of the institution in the last years of Galicia.

KEY WORDS: GALICIA, GORZÓW, PRIMARY SCHOOLS' MAIN SUPERVISION, REPUBLIC OF CRACOW, SCHOOL SYSTEM, SCHOOLS DISTRICTS

Celem niniejszego artykułu jest przedstawienie rozwoju szkolnictwa w Gorzowie od chwili powstania pierwszej szkoły, aż po 1918 rok. Częściowo tematem tym zajmowałem się już w swojej dysertacji doktorskiej, omawiając w niej okres Wolnego Miasta Krakowa, oraz w opracowaniach *Historia szkolnictwa na ziemi chrzanowskiej w okresie niewoli narodowej* (oddane do druku), a także w artykułach zamieszczanych w miesięczniku gminy Chełmek. Jednakże dostępnych materiałów archiwalnych było dużo i była możliwość wykorzystania ich w tym artykule.

W latach 1792–1939 tereny, na których leży wieś Gorzów wchodziły w skład dóbr bobreckich stanowiących kolejno własność rodziny Wielopolskich, Potulickich, Ogińskich oraz Sapiarów. W tym czasie przynależały terytorialnie do powiatu krakowskiego (pod koniec istnienia I Rzeczypospolitej), okręgu olkuskiego w cyrkule krakowskim (w okresie Nowej Galicji), powiatu krzeszowickiego (w okresie Księstwa Warszawskiego), gminy okręgowej Bobrek, a następnie dystryktu chrzanowskiego (w okresie Wolnego Miasta Krakowa), by ostatecznie znaleźć się w powiecie chrzanowskim. Już w czasach Księstwa Warszawskiego na obszarze wchodzącym w skład dominium bobreckiego próbowano otworzyć szkołę początkową, w której pobierałyby naukę dzieci chłopskie. Placówka ta miała zostać założona w centrum dóbr bobreckich – we wsi Bobrek i miały do niej uczęszczać dzieci ze wszystkich miejscowości przynależnych do dominium bobreckiego. Sprawa była na tyle pilna, że powiatowy dozór szkolny w Krzeszowicach 9 lipca 1811 roku podjął decyzję o jak najszybszym zorganizowaniu szkoły parafialnej w Bobrku¹, co jednak nie powiodło się. Dopiero w okresie Wolnego Miasta Krakowa niemal w sposób masowy rozpoczęto otwieranie szkół początkowych na wsiach. W dominium bobreckim, stanowiącym jedną z gmin okręgowych Wolnego Miasta Krakowa, powołano w 1819 roku aż cztery szkoły początkowe: w Bobrku, Chełmku, Gromcu i Libiążu Wielkim. Ta pierwsza swym zakresem obejmowała Bobrek liczący 96 domów, Gorzów liczący 81 domów i Bobrowniki z 96 domami². Szkoły bobrecka, chełmecka i prawdopodobnie gromiecka otrzymały własną ustawę

¹ Muzeum w Chrzanowie, A. Babiński, *Szkolnictwo i oświata na ziemi chrzanowskiej w okresie niewoli narodowej 1772–1918*, mps, s. 17.

² ANKr., zespół Wolne Miasto Kraków [dalej: WMK] XIV-81, Akta szkoły początkowej w Bobrku, k. 5–7.

szkolną, opracowaną przez księdza Antoniego Ketlińskiego – proboszcza bobreckiego. Ustawa ta składała się z 14 punktów i opisywała jak dzieci powinny zachowywać się w kościele oraz w trakcie pobierania nauki.

Dzieci z Gorzowa na szkołę musiały czekać aż do 1825 roku. W międzyczasie uczęszczały do znacznie oddalonej placówki w Bobrku. Dnia 19 listopada 1825 roku gromada gorzowska reprezentowana przez Walentego Rybaka – sołtysa wsi, Balcera Zamarlika, Józefa Piotrowskiego, Antoniego Mańkuta, Michała Natonika oraz Franciszka Cholewę, poinformowała miejscowy Dozór Szkolny, że nie mogąc doczekać się na decyzję Dozoru Głównego sama zatrudniła nauczyciela, wypłacając mu pensję roczną w wysokości 108 złotych polskich i dodatkowo postanowiła znaleźć odpowiedni budynek na potrzeby szkoły. Broczkowski – pierwszy nauczyciel gorzowski nie sprawdził się na stanowisku, więc gromada go oddaliła. Dbając jednak o potrzeby swoich dzieci mieszkańcy wykorzystali konflikt między Rodzieńskim – nauczycielem gromieckim a mieszkańcami Gromca i zażądali od Dozoru Głównego, aby ten przeniósł Rodzieńskiego do szkoły w Gorzowie. Zaraz po tym odbyła się w tej sprawie sesja Dozoru Szkolnego Parafii Bobreckiej, w której wzięli udział przedstawiciele mieszkańców Gromca. Zarzucali oni nauczycielowi, że nie wywiązuje się ze swoich obowiązków, dlatego nie posyłają już dzieci na naukę. Dodatkowo sytuację utrudniały konflikt między żoną nauczyciela a jedną z mieszkanek wsi i nieopłacenie przez gromadę czynszu za wynajem pomieszczeń dla szkoły, co doprowadziło do wyrzucenia sprzętów szkolnych z wynajmowanego budynku. Wskutek tego Dozór Szkolny miejscowy postanowił nauczyciela przenieść do Gorzowa³.

W latach 30. XIX wieku szkoła w Gorzowie stała się placówką filialną szkoły początkowej w Chełmku. Tak więc w obu szkołach nauczał jeden nauczyciel. W latach 1829/1830 oraz 1830/1831 był nim Józef Staleński, który do szkoły gorzowskiej dojeżdżał z Chełmka. Dozór szkolny miejscowy składał się w znacznej większości z oficjalistów dominium bobreckiego. Na czele miejscowych władz szkolnych stali administratorzy powstającej parafii bobreckiej. W 1829 roku był to ksiądz Antoni Ketliński, a w 1830 roku ksiądz Jacek Skarzyński. Obok nich w dozorze byli Kazimierz Prezentkiewicz – zastępca wójta gminy okręgowej Bobrek, Franciszek Smid (Szmid) – nadleśniczy w dobrach Bobrek, Stanisław Woźniakowski – ekonom bobrecki i Sebastian Krupiński – ogrodnik w Bobrku. Włościanie gorzowscy nie posiadali więc własnego przedstawiciela we władzach szkolnych. Wydaje się, że większość, jeżeli nie wszyscy członkowie dozoru, wywodzili się ze zbiedniałej szlachty. Przy każdym z nazwisk znajduje się litera P., którą można rozwinąć w wyraz „pan”. W tym okresie jeszcze stosowano je, by zaznaczyć pochodzenie szlacheckie.

³ ANKr., WMK XIV-20, k. 805–814.

Zbyt duża odległość jednej szkoły od drugiej prowadzić mogła do zaniedbania obowiązków przez nauczyciela, dodatkowo zbyt niska płaca powodowała, iż nauczyciele szybko rezygnowali z posady, oddalając się z miejsca pracy. W 1832 roku został przyjęty Władysław Kłosowski. Nauczanie rozpoczęła z dniem 1 października. Jednakże w kilka dni później pod pretekstem poszukiwania żony wyjechał do Krakowa i słuch po nim zaginął. Minęły prawie dwa miesiące, gdy Ignacy Roch Wielopolski – właściciel dóbr bobreckich powiadomił o fakcie wakowania posady nauczycielskiej w szkołach w Chełmku i Gorzowie. Dozór Główny zażądał więc od księdza Tadeusza Kińskiego raportu o sytuacji w szkole, który został przygotowany 7 grudnia i przesłany do Krakowa. Zdziwienie budzi fakt, że to właściciel wsi, mieszkający przez większą część roku w Krakowie poinformował o sytuacji władze szkolne, a nie uczynił tego prezes Dozoru miejscowego, przebywający cały czas na miejscu. Dopiero interwencja władz zwierzchnich zmusiła go do podjęcia działań. W raporcie zaprzeczał, że w szkołach w Chełmku i Gorzowie jest wakat, tłumacząc się, że nie ponosi winy za wyjazd nauczyciela i prosi o wyznaczenie nowego. Na posadę tę oczekiwał już Jan Błaszowski, posiadający poparcie Wielopolskiego. Błaszowski ukończył szkołę średnią w Tarnowie oraz studia filozoficzne na uniwersytecie we Lwowie. 27 listopada 1832 roku złożył podanie o przyjęcie go do pracy w szkołkach początkowych Wolnego Miasta Krakowa. W trzy dni później zdał egzamin kwalifikacyjny. W tym samym dniu na nauczyciela w Chełmku i Gorzowie protegował go Wielopolski. Posadę otrzymał w grudniu 1832 roku⁴. Nie był z niej zadowolony. Szczególnie nie odpowiadała mu zbyt niska pensja. Jego dochód uszczuplało utrzymywanie z własnych środków zastępcy nauczyciela do szkoły w Gorzowie. Dochodziły do tego niesnaski między nim a Dozorem miejscowym, który nie miał wpływu na zaoferowanie mu posady. Po przeprowadzeniu egzaminów w maju 1833 roku opuścił posadę i wyjechał na Śląsk pruski.

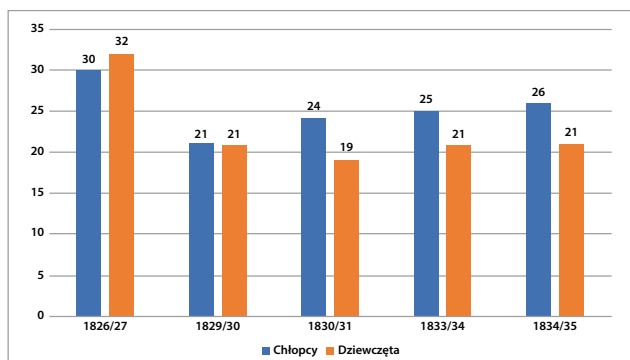
Wydaje się, że co najmniej od 1836 roku młodzież gorzowska uczęszczała do szkoły w Chełmku. Dużym problemem dla uczniów z Gorzowa była znaczna odległość między miejscem zamieszkania a miejscem nauki. Sytuacja zaczęła się zmieniać dopiero w połowie lat 40. XIX wieku. W 1844 roku ówczesny właściciel dóbr bobreckich – Kazimierz Potulicki przekazał grunt pod budowę szkoły.

Początkowo liczba uczniów sięgała 62, aby w następnych latach się zmniejszać. W związku z tym trendem szkoła uległa prawdopodobnie likwidacji. Szkoła gorzowska, podobnie jak i inne szkoły w gminach okręgowych, była szkołą koedukacyjną.

---

⁴ ANKr., WMK XIV-82, Akta szkół początkowych, Katalogi szkoły początkowej w Chełmku 1819–1855; WMK XIV-26, Akta Dozoru Głównego Szkół Początkowych, s. 423–440.

Wykres 1. Uczniowie szkoły gorzowskiej ze względu na płeć w latach 1826–1834

Źródło: A.Z. Babiński, *Państwo Bobrek w latach 1792–1854*, Kraków 2012

Jak wynika z wykresu 1, poza dwoma wyjątkami większość uczniów stanowili chłopcy. Tylko w drugim roku działalności szkoły większość stanowiły dziewczęta. Wyjątkiem był też rok szkolny 1829/1930, kiedy to liczba chłopców i dziewcząt były równe. Przyglądnijmy się dokładniej rokowi szkolnemu 1830/1931. Do szkoły chodziło wtedy 43 uczniów, w tym 24 chłopców i 19 dziewcząt. Najstarszymi wśród chłopców byli Antoni Siekiera, Piotr Czakayski i Wojciech Kała, wszyscy w wieku 15 lat oraz Antoni Ślusarczyk – mający 14 lat. Na 19 dziewcząt pięć miało ponad 10 lat. W wieku 12 lat były Reyna Czakayska, Reyna Małkusówna oraz Zofia Pronobisówna – licząca 11 lat⁵. Dzieci uczęszczające do szkoły były podzielone na trzy oddziały: początkujących, postępujących i doskonalących. W przywołanym 1830/1831 roku szkolnym do grupy początkujących uczęszczało siedemnaścioro, do postępujących – dwanaścioro, a do doskonalącej – czternaścioro uczniów⁶.

Dopiero wybudowanie placówki, na otrzymanym od Kazimierza Potulickiego w 1844 roku gruncie, umożliwiło pobieranie nauki w pobliżu miejsca zamieszkania. Była ku temu najwyższa pora, bowiem już w roku 1854 w Gorzowie było 88 dzieci, w tym 39 chłopców i 49 dziewcząt. Drewniany budynek został wykonany z materiału otrzymanego z lasów bobreckich, a mieszkańcy Gorzowa w obecności księdza Wojciecha Jenczego i P. Stigietza – c.k. komisarza Urzędu Powiatowego w Chrzanowie zobowiązali się w roku 1858 dokończyć pracę i zapewnić wszelkie sprzęty dla placówki⁷. Aleksander

⁵ ANKr., WMK XIV-82, 1819–1855, s. 847–853. Wykaz dzieci płci męskiej i żeńskiej uczęszczających na naukę do szkoły początkowej we wsi Gorzowie..., rok 1830/1831.

⁶ Tamże, s. 847–853.

⁷ ANKr., WMK XIV-141, Akta szkolne konsystorza biskupiego w Krakowie (1854 rok), s. 294–295.

Pająk w swojej pracy zaliczył ją, obok szkół w Gromcu, Balinie, Kościelcu i Luszowicach, do szkół niezorganizowanych, zwanych parafialnymi⁸.

Nauka w nowym miejscu rozpoczęła się w 1958 roku, a nauczycielem został Leon Cepura, który pracował aż do śmierci w 1864 roku. Od 1857 roku w szkole gorzowskiej uczono pięciu przedmiotów: religii z historią biblijną, języka polskiego, języka niemieckiego, rachunków i pisania. Posadę po Cepurze objął Michał Budniak. W 1964 roku w szkole nauczano czterech przedmiotów: religii z historią biblijną, języka polskiego, rachunków oraz pisania⁹. Kariera Budniaka w szkole gorzowskiej nie trwała jednak zbyt długo. W 1867 roku zrezygnował z pracy, co zbiegło się z przejęciem władzy nad szkolnictwem galicyjskim przez Radę Szkolną Krajową. Szkolnictwo zostało podporządkowane władzom państwowym, chociaż jeszcze w roku 1870 na terenie powiatu chrzanowskiego działały podległe władzom kościelnym dystrykty szkolne w Czernichowie i Nowej Górze¹⁰. W okresie tych zmian nauczycielem w Gorzowie był Piotr Łączka, który uczył do 1870 roku. To jemu należy przypisać założenie kroniki szkolnej, zaleconej rozporządzeniem c.k. Namiestnictwa z 2 stycznia 1864 roku. Zgodnie z tym rozporządzeniem zapisy miały być podzielone na pięć części ponumerowanych literami. W pierwszej części (A) miano spisać historię szkoły, w drugiej (B) opisać „dokumenty dotacyjne”, w trzeciej (C) przedmioty szkolne, w czwartej (D) książki naukowe, a w ostatniej (E) „przewodnictwa”, czyli władze szkolne, zarówno diecezjalne, dekanalne, jak i miejscowe¹¹. Kronikę szkolną zatytułowaną *Historia szkoły w Gorzowie* nauczyciel zaczął prowadzić dopiero w 1868 roku. Kronika ta jest dobrym potwierdzeniem dla prawdziwości słów Aleksandra Pajaka, który pisał, że wielu nauczycieli z oddalonych od Krakowa miejscowości, miało problemy ze zdobyciem materiałów dotyczących szkolnictwa na ich terenie. Piotr Łączka podzielił, liczącą ponad 223 strony (do naszych czasów zachowały się tylko 92 strony), księgę na rozdziały zgodnie z rozporządzeniem Namiestnictwa. W czasie, gdy pełnił obowiązki nauczyciela, w szkole nauczano siedmiu przedmiotów. Obok wcześniej już nauczanych, pojawiły się geografia z historią powszechną, nauka o gospodarstwie i ogrodnictwie oraz śpiew. W 1870 roku Łączkę zastąpił Jan Stokłosa, pracujący jako nauczyciel tymczasowy. W tym okresie na czele szkolnictwa

⁸ A. Pająk, *Szkoły ludowe w wolnym, niepodległym i ściśle neutralnym mieście Krakowie i jego okręgu, późniejszym Wielkim Księstwie Krakowskim od r. 1815. do r. 1873*, Kraków 1890, s. 18.

⁹ Archiwum Szkoły Podstawowej im. Marii Konopnickiej w Gorzowie, *Historia Szkoły w Gorzowie zaprowadzona w 1868 roku* [dalej: *Historia Szkoły w Gorzowie...*], bez paginacji, kopia cyfrowa w posiadaniu autora.

¹⁰ Na czele nowogórskiego dystryktu szkolnego stał proboszcz bobrecki, a zarazem dziekan nowogórski ksiądz Wojciech Jency. Zakres szkoły w Gorzowie obejmował jedynie wieś Gorzów. Szkoła została utworzona na zasadzie potrzeby.

¹¹ A. Pająk, dz. cyt., s. 3–4.

w dobrach bobreckich stała Rada szkolna miejscowa w Bobrku, której podlegały szkoły w Gorzowie, Chełmku, Gromcu i Libiążu Wielkim ze swoimi zakresami szkolnymi. Na czele rady, jako prezes, stał ksiądz Wojciech Jency, pełniący jednocześnie funkcję inspektora szkół miejscowych. Jego zastępcą był Antoni Woźniakowski – pełnomocnik dóbr bobreckich¹².

2 maja 1873 roku ukazała się *Ustawa o zakładaniu i utrzymywaniu publicznych szkół ludowych i obowiązku posyłania do nich dzieci*¹³. Zgodnie z artykułem 6 teje ustawy w szkołach filialnych nauki mogli udzielać albo nauczyciele, nauczyciele młodszy, nauczyciele etatowi, albo nauczyciele nadetatowi najbliższej szkoły etatowej. Szkoły takie mogły być tworzone tylko w dwóch przypadkach, gdy najbliższa szkoła:

a) nie była odległa o pół mili, ale warunki terenowe i pogodowe powodują, że stale lub czasowo jest dla dzieci niedostępna;

b) była odległa więcej niż pół mili, ale liczba dzieci jest zbyt mała, lub budżet gminy i fundusze okręgowe i krajowe nie są wystarczające, na założenie szkoły etatowej¹⁴.

Na podstawie tej ustawy Rada Szkolna Krajowa, po zapoznaniu się z wszystkimi informacjami dotyczącymi szkoły parafialnej w Gorzowie, uznała ją za szkołę filialną najbliższej szkoły etatowej, która znajdowała się w Chełmku. Nałożono przy tym na gminę Gorzów i obszar dworski w Gorzowie obowiązek wspólnego utrzymywania szkoły, dostarczania opału (drewna bukowego, drewna miękkiego lub węgla kamiennego) i zapewnienia mieszkania nauczycielowi. Na każde wydatkowane 100 złotych reńskich – gmina dawała 99,57 złotego reńskiego, a obszar dworski 43 centy. Zgodnie z przepisami, pensja nauczyciela miała wynosić 250 złotych reńskich. Na tę kwotę składały się:

a) fundusz szkolny, wnoszący 169,53 zł reńskich,

b) gmina Gorzów – 73,50 zł reńskich,

c) obszar dworski – 16 centów¹⁵.

Dawało to w sumie 243,19 złotych reńskich gotówką. Brakujące 6,81 złotego stanowił dochód uzyskiwany z ponadtrzymorgowego gruntu, który miał być użytkowany przez kolejnych nauczycieli gorzowskich. Przybory szkolne dostarczała Rada szkolna okręgowa. Dodatkowo wypłacała ona nauczycielowi 10 złotych reńskich na kredę, gąbkę, atrament, papier i inne potrzeby szkolne¹⁶.

¹² *Historia szkoły w Gorzowie...*; A. Babiński, *Szkolnictwo ziemi chrzanowskiej w okresie niewoli narodowej*, maszynopis oddany do druku.

¹³ Ustawa z dnia 2 maja 1873: *o zakładaniu i utrzymywaniu publicznych szkół ludowych i obowiązku posyłania do nich dzieci* [w:] *Ustawy i najważniejsze rozporządzenia dla szkół ludowych w królestwie Galicji i Lodomerji wraz z Wielkiem Księstwem Krakowskiem, Lwów 1879 s. 1–21.*

¹⁴ Tamże, art. 6.

¹⁵ *Historia szkoły w Gorzowie...*

¹⁶ Tamże.

Władzę nad szkołą sprawowała Rada szkolna miejscowa, która zgodnie z ustawą z 2 maja zarządzała miejscowym funduszem szkolnym, pobierała wszystkie dochody z miejscowego funduszu szkolnego. Rada ta składała się z reprezentantów kościoła, szkoły i gminy. Dodatkowo wstąpić do niej mogły osoby posiadające prawo do prezentowania nauczyciela oraz właściciel obszaru dworskiego. Jeżeli chodzi o reprezentantów kościoła to najczęściej był nim katecheta uczący miejscową młodzież. Reprezentantem szkoły był nauczyciel. Reprezentanci gminy byli wybierani przez przedstawicieli jednej lub kilku gmin¹⁷. W tym czasie nauczycielem był Wojciech Klimeczko uczący do 1875 roku¹⁸.

Ustawa dopuszczała istnienie jednej Rady miejscowej dla kilku miejscowości. I tak było w przypadku Gorzowa. Szkoła istniejąca w tej miejscowości podlegała Radzie szkolnej miejscowej w Bobrku. Rada ta, prawdopodobnie pod koniec kwietnia 1875 roku, wystąpiła do krakowskiej Rady okręgowej zamiejskiej z prośbą, aby uczniowie z Gorzowa w okresie letnim, tj. od 1 maja do końca czerwca, uczyli się „w porze południowej”. Rada okręgowa zezwoliła na to pod warunkiem, że wszyscy rodzice wyrażą na to zgodę, a lekcje będą się odbywać od 10:00 do 14:00 lub od 11:00 do 15:00. W 1875 roku na czele Rady szkolnej miejscowej stał w dalszym ciągu ksiądz Wojciech Jency, dziekan nowogórski i proboszcz bobrecki. W dwa lata później w skład tej rady wchodził Stanisław Toporek – jako prezes i Józef Miodoński, nauczyciel z Bobrka – jako sekretarz¹⁹.

Szkoła gorzowska, jako szkoła filialna pozostawała pod szczególnym nadzorem kierownika szkoły chełmeckiej. W tym czasie toczyły się dyskusje o reorganizacji nauczania w Galicji. Rada szkolna zamiejskiego krakowskiego okręgu szkolnego uchwaliła, aby Radzie Szkolnej Krajowej przedłożyć wnioski o przekształcenie 13 szkół w powiecie chrzanowskim na szkoły etatowe. Wśród nich znalazła szkoła w Gorzowie. Pomimo tych ambitnych planów szkoła gorzowska została uznana za szkołę filialną szkoły etatowej w Chełmku²⁰. Wydaje się, że dość aktywnie działającym nauczycielem był pracujący w szkole gorzowskiej w latach 1875–1877 Rudolf Tadrało. Oprócz zajęć w szkole opracował na potrzeby tygodnika „Szkoła” informacje o bocianach i ich gniazdach na terenie Gorzowa. Za co w nagrodę otrzymał najnowszą publikację dotyczącą tych ptaków.

¹⁷ *Ustawa o zakładaniu i utrzymywaniu...*

¹⁸ *Historia szkoły w Gorzowie...*; A Babiński, *Państwo Bobrek...*, s. 67–68; *Szematyzm Królestwa Galicji i Lodomerji z Wielk. Księstwem Krakowskiem na 1873 rok*, podaje na s. 387, że szkoła trywialna w Gorzowie była nieobsadzona.

¹⁹ *Historia szkoły w Gorzowie...*

²⁰ „Szkoła. Tygodnik pedagogiczny”, T. 11, R. 7: 1874, s. 62; „Gazeta Lwowska”, R. 64: 1874, nr 225, s. 8.

Regularne wpisy w kronice szkoły zaczynają się pojawiać dopiero od 1880 roku. Impulsem do ponownego jej prowadzenia stała się wizyta w Galicji cesarza Franciszka Józefa. Zgodnie z zaleceniem władz szkolnych, pierwsze dni września zostały uznane za wolne od nauki. 1 września dzieci szkolne, odświętnie ubrane, udały się na spotkanie pociągu, którym jechał cesarz. Gdy tylko pociąg się pojawił, dzieci odśpiewały jedną zwrotkę hymnu państwowego. Rok szkolny rozpoczął się dopiero 4 września. Niedługo później, bowiem 21 września 1880 roku, nastąpiła zmiana na stanowisku nauczyciela. Dotychczasowy nauczyciel Wincenty Miś, przeszedł do szkoły w Szczakowej, a nauczycielem w Gorzowie został Walenty Senkara, który w czasie wizytacji, przeprowadzonej 22 maja 1881 roku, przez Apolinarego Ellingera – inspektora szkół Okręgu Krakowskiego, uzyskał bardzo pochlebny opinię, wpisaną do księgi wizytacyjnej szkoły gorzowskiej.

Tabela 1. Nauczyciele szkoły w Gorzowie w latach 1857–1880

Imię i nazwisko	Lata pracy
Leon Cepura	1857–1864
Michał Budniak	1864–1867
Piotr Łączka	1867–1870
Jan Stokłosa	1872–1872
Zygmunt Kłowski	1872–1873
Wincenty Klimeczko	1873–1875
Rudolf Taradało	1875–1877
Wincenty Miś	1877–1880

Źródło: *Historia szkoły w Gorzowie...*

15 sierpnia 1882 roku szkoła gorzowska została przemianowana na szkołę etatową²¹. Walenty Senkara oprócz nauczania, czynnie udzielał się w kółku Towarzystwa Pedagogicznego w Babicach. Na jednym z jego posiedzeń w 1883 roku wygłosił referat *Pogląd ogólny na stan mocarstwa Turcji, Austrii i Polski przed odsieczą Wiednia, tudzież obecność Jana III pod Wiedniem*²². Prawdopodobnie referat ten, w skróconej i uproszczonej formie został przedstawiony dzieciom szkolnym na zajęciach, które odbyły się 12 września. Po odśpiewaniu hymnu dzieci zostały w tym dniu zwolnione od zajęć

²¹ *Historia szkoły w Gorzowie...*

²² „Szkoła. Tygodnik pedagogiczny”, T. 20, R. 16:1883, s. 174.

szkolnych. W grudniu tegoż roku najlepsi uczniowie i uczennice, w związku z upamiętnieniem dwusetnej rocznicy odsieczy wiedeńskiej, otrzymali od krakowskiej Rady szkolnej zamiejskiej, bliżej nieokreślone obrazki²³.

30 kwietnia 1884 roku Rada szkolna okręgowa ogłosiła konkurs na posadę nauczycielską w Gorzowie. Nauczycielowi zapewniano pensję w wysokości 293 złotych reńskich, grunt wynoszący ponad 3 morgi oraz bezpłatne mieszkanie. Rada szkolna miejscowa w Bobrku przedstawiła na to stanowisko dotychczasowego nauczyciela gorzowskiego, Walentego Senkarę, który ostatecznie pracował w szkole gorzowskiej aż do 1906 roku, kiedy to po ciężkiej chorobie został przeniesiony w stan spoczynku. W czasie niedyspozycji zdrowotnej, która rozpoczęła się w 1904 roku, był zastępowany przez tymczasową nauczycielkę Jadwigę Senkarównę, uczącą w szkole gorzowskiej do 31 sierpnia 1907 roku. Została następnie przeniesiona do szkoły dwuklasowej w Ciężkowicach²⁴.

Tabela 2. Nauczyciele szkoły gorzowskiej w latach 1880–1918

Imię i nazwisko	Lata pracy
Walenty Senkara	1880–1906
Elżbieta Senkarowa*	1896–1898
Siostra Konstacja Henczel* z Zakonu Sióstr Służebniczek z Bobrku	1898
Rozalia Senkarowa*	1901
Jadwiga Senkarówna	1905–1907
Stanisława Polisztówna**	1906–1907
Klemens Zbylut	1907–1914?
Zenon Osiadacz**	1907–1908
Jadwiga Ederówna**	1908–1912
Jan Piwoński**	1912–1913?
Bronisława Dziedzicówna	1912–1913?
Wanda Widuchowska**	1914
Stefania Widuchowska**	1914
*nauczycielki robótek ręcznych dla dziewcząt	
**nauczyciele nadetatowi	

Źródło: *Historia szkoły w Gorzowie...*; *Szematyzm Królestwa Galicji [...] na 1913 rok*

²³ *Historia szkoły w Gorzowie...* Wśród uczniów, którzy otrzymali nagrodę 22 grudnia 1883 roku byli: Błażej Czerw, Agnieszka Karpielówna, Tomasz Waliczek, Teresa Piotrowska, Walenty Waliczek, Walenty Malina i Ignacy Paweła.

²⁴ *Historia szkoły w Gorzowie...*; „Gazeta Lwowska” 1884, nr 116, s. 9; „Dziennik Urzędowy c.k. Rady Szkolnej Krajowej w Galicji”, R. 10: 1906, nr 18, s. 348.

Od 1 września 1906 roku, na wniosek Rady szkolnej miejscowej w Gorzowie, została otwarta klasa nadetatowa. W związku z tym zaistniała potrzeba wynajęcia dodatkowych pomieszczeń, w których miały zostać urządzone: sala lekcyjna i mieszkanie dla dodatkowego nauczyciela. 24 sierpnia zatrudniona została Stanisława Poliszówna. Jeszcze 9 września 1906 roku Rada szkolna okręgowa w Chrzanowie ogłosiła konkurs na nauczyciela dla szkoły ludowej jednoklasowej w Gorzowie. Podania wraz z dokumentami należało wносить do 15 listopada²⁵. Od 1 września 1907 roku posady nauczyciela tymczasowego objęli: Klemens Zbylut i Zenon Osiadacz. Ten pierwszy nominację na stałego nauczyciela otrzymał 1 listopada 1908 roku, a Zenon Osiadacz został dość szybko przeniesiony do szkoły do Jaworzna. Na jego miejsce 15 października 1908 roku została skierowana Jadwiga Ederówna²⁶. Lata 1907–1908, to okres zmian w miejscowych władzach szkolnych. Jako że gorzowska rada szkolna miejscowa zaprzestała działalności, jej obowiązki przejął Kazimierz Porawski – plenipotent księżnej Marii Ogińskiej – właścicielki bobreckich dóbr tabularnych. Stał on na czele utworzonej w 1908 roku zbiorczej Rady szkolnej miejscowej w Bobrku dla szkół w Bobrku i Gorzowie. Funkcję tę pełnił do 31 grudnia 1909 roku, kiedy to na stanowisku zastąpił go kolejny pełnomocnik księżnej Ogińskiej – Kazimierz Marynowski²⁷.

Jeszcze w 1909 roku rozpoczęły się starania o budowę nowego budynku szkolnego. Okazało się, że gmina, Rada szkolna miejscowa oraz Rada Szkolna Krajowa mają sprzeczne interesy. Te dwie pierwsze starały się o zezwolenie na budowę budynku o trzech salach lekcyjnych, natomiast władze zwierzchnie proponowały wybudowanie budynku o dwóch salach. W związku z nieugiętym stanowiskiem Rady Szkolnej Krajowej, rada gminna postanowiła budowę trzeciej sali lekcyjnej sfinansować z własnych środków. Kamień węgielny pod budowę szkoły położono 17 maja 1910 roku. Nad budową czuwał komitet miejscowy złożony z wójta gminy Gorzów – Stanisława Natonika, nauczyciela Klemensa Zbyluta oraz Walentego Tłamacza. Nadzór techniczny sprawował inżynier z Bielska, niejaki Zawadzki, a budowę prowadził budowniczy Edward Przykrzył z Oświęcimia. Odebranie budynku nastąpiło 7 sierpnia 1911 roku i rok szkolny można było rozpocząć już w nowych salach. Z dniem 1 września 1911 roku przy szkole gorzowskiej została utworzona kolejna – druga klasa nadetatowa, a jej nauczycielem został mianowany Jan Piwoński.

---

²⁵ *Historia szkoły w Gorzowie...*; „Dziennik Urzędowy c.k. Rady Szkolnej Krajowej w Galicyi” R. 10: 1906, nr 21, s. 416.

²⁶ *Historia szkoły w Gorzowie...*; „Dziennik Urzędowy c.k. Rady Szkolnej Krajowej w Galicyi” R. 12: 1908, nr 28, s. 442.

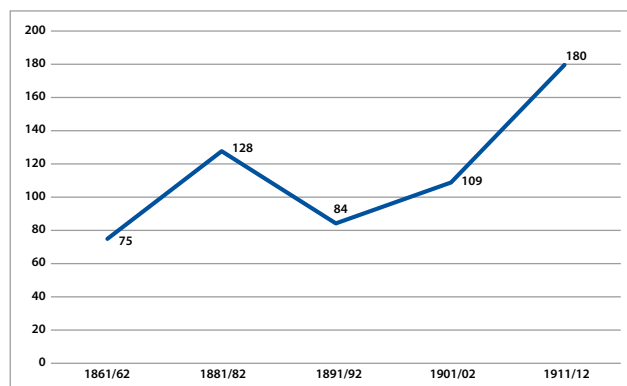
²⁷ *Historia szkoły w Gorzowie...*

Pod koniec tego roku szkolnego szkoła w Gorzowie została przekształcona w szkołę dwuklasową. Pod koniec kwietnia 1912 roku z pracy, na własną prośbę, odeszła Jadwiga Ederówna. Została przeniesiona przez władze szkolne do okręgu pilzneńskiego²⁸. 1 lipca Klemensa Zbyluta mianowano stałym nauczycielem kierującym, a następczynią Jadwigi Ederówny została Bronisława Dziedzicówna, która przeniosła się z miejscowości Wiewiórka, z okręgu pilzneńskiego²⁹.

W związku z brakami wpisów w kronice szkolnej z lat 1913–1921, w zasadzie niemożliwym staje się, bez pogłębionych badań, odtworzenie historii placówki w ostatnich latach istnienia Galicji. Opierając się na Schematyzmach Królestwa Galicji i Lodomerii z lat 1913–1914 możemy jedynie powiedzieć, że grono pedagogiczne składało się z następujących nauczycieli: Klemensa Zbyluta – nauczyciela kierującego szkołą, Bronisławy Dziedzicówny oraz Jana Piwońskiego – nauczyciela nadetatowego w 1913 roku i w 1914 roku z Klemensa Zbyluta jako kierownika, Wandy i Stefanii Widuchowskich jako nauczycieli tymczasowych.

Dynamikę przemian w liczebności uczniów szkoły gorzowskiej z lat 1861–1911 przedstawiono na wykresie 2. Jak można zauważyć liczba uczniów szkoły od roku 1861 do 1881 rośnie, po czym nagle gwałtownie spada w 1891 roku o 34,375%, aby ponownie wzrosnąć w 1912 roku o 114,285%.

Wykres 2. Liczba uczniów codziennej szkoły gorzowskiej w latach 1861–1911

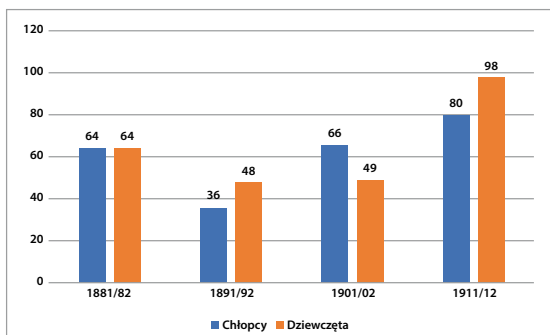
Źródło: *Historia szkoły w Gorzowie...*

²⁸ *Historia szkoły w Gorzowie...*

²⁹ *Historia szkoły w Gorzowie...*; „Dziennik Urzędowy c.k. Rady Szkolnej w Galicji” R. 16: 1912, s. 293.

Jest zrozumiałym, że szkoła była szkołą koedukacyjną, więc uczęszczali do niej zarówno uczniowie, jak i uczennice. Niestety, nie dysponując spisami uczniów z lat 60. i 70. XIX wieku, nie możemy określić stosunku procentowego jednej grupy do drugiej. Jest to możliwe dopiero w latach 1881–1911, kiedy kronika szkolna była prowadzona dość szczegółowo.

Wykres 3. Dzieci zobowiązane do uczęszczania do codziennej szkoły ludowej w Gorzowie w latach 1881–1911

Źródło: *Historia szkoły w Gorzowie ...*

W 1881 roku XIX wieku liczba dzieci zobowiązanych do pobierania nauki wynosiła 128 osób, w tym połowa to dziewczęta. W 1891 roku ilość dzieci zmalała do 84, przy czym dziewcząt zobowiązanych do pobierania nauki było 48. Nie wiemy, czy spadek liczby dzieci zobowiązanych do pobierania nauki spowodowany był panującymi w tych czasach jakimiś chorobami zakaźnymi. W kolejnych latach liczba dzieci rosła, by w 1911 roku osiągnąć 178 osób zobowiązanych do pobierania nauki. W przeciągu 30 lat ta liczba wzrosła o 39%.

Opierając się na danych zawartych w *Historii szkoły w Gorzowie...*, należy uznać, że rodzice dbali, aby dzieci były zapisywane do szkoły. W roku 1881 zapisano do szkoły tyle dzieci, ile było zobowiązanych do pobierania nauki. Powtórzyło się to w kolejnych latach.

Zgodnie z przepisami z 1876 roku przy szkole gorzowskiej organizowano naukę niedzielną. *Regulamin dla szkół ludowych wszelkiej kategorii w Królestwie Galicji i Lodomerii wraz z Wielkim Księstwem Krakowskim*, przewidywał, że nauka niedzielna będzie odbywać się w każdą niedzielę i święto. Nauczanie miało w godzinach od 15:00 do 17:00. Na wsiach, a więc także w Gorzowie, nauczyciele mieli prowadzić zajęcia z gospodarstwa wiejskiego, ogrodnictwa, sadownictwa, pszczelarstwa, gospodarstwa domowego, rachunków gospodarskich i stylistyki praktycznej. Pierwsze zapisy dotyczące nauki niedzielnej (dopełniającej), udzielanej w Gorzowie, pojawiają się w 1884 roku. Zapisano wtedy 42 uczniów – 21 dziewcząt i 21 chłopców, na 57 zobowiązanych do pobierania tego rodzaju nauki. W kolejnym roku zobowiązanych

Stara szkoła w Gorzowie, obecnie Wiejski Dom Kultury. Fot. A.Z. Babiński

do pobierania nauki niedzielnej było 40 uczniów, a wpisano tylko 14 dziewcząt i 14 chłopców. W 1885 roku uległy zmianie zasady, na jakich udzielano nauki dopełniającej. Czas pobierania tego rodzaju nauki rozszerzono z dwóch do trzech lat. Podniesiono także wiek uczniów mogących pobierać naukę do 20 lat. W Gorzowie w kolejnych latach naukę dopełniającą pobierało 39 uczniów (w 1887 roku), 30 (w 1891 roku), 21 (1894 roku), 18 (w 1904 roku)³⁰. Jak widzimy zainteresowanie tego typu nauką szybko zmalało.

³⁰ *Historia szkoły w Gorzowie...*; R. Pelczar, *Prawne podstawy realizacji nauki powtarzającej (dopełniającej) w szkołach ludowych Galicji w latach 1805–1918*, „Prace Naukowe Akademii im. Jana Długosza w Częstochowie. Pedagogika”, T. 26: 2017, nr 2, s. 230–232.

BIBLIOGRAFIA

ARCHIWALIA

Archiwum Narodowe w Krakowie

WMK XIV-20

WMK XIV-26

WMK XIV-82

WMK XIV-91

WMK XIV-141

Archiwum Szkoły Podstawowej im. Marii Konopnickiej w Gorzowie

Historia Szkoły w Gorzowie zaprowadzona w 1868 roku, bez paginacji, kopia cyfrowa w posiadaniu autora

ŹRÓDŁA

Dienniki Urzędowe c.k. Rady Szkolnej Krajowej w Galicji 1906–1914

„Gazeta Lwowska” R. 64: 1874, nr 225; R. 74: 1884, nr 116

Szematyzm szkół ludowych i ich nauczycieli pod kierunkiem konsystorza jeneralnego Diecezji Krakowskiej na lata 1861, 1865, 1870 i 1872, Kraków

Szematyzm Królestwa Galicji i Lodomeryi z Wielk. Księstwem Krakowskiem... na lata 1913–1914

„Szkoła. Tygodnik pedagogiczny” T. 11, R. 7: 1874; T. 20, R. 16: 1883

Ustawy i najważniejsze rozporządzenia dla szkół ludowych w królestwie Galicji i Lodomeryi wraz z Wielkiem Księstwem Krakowskiem, Lwów 1879

Zbiór najważniejszych okólników i rozporządzeń zasadniczych c.k. Krajowej Rady Szkolnej [...], [T. 1], Lwów 1888

OPRACOWANIA

A.Z. Babiński, *Państwo Bobrek w latach 1792–1854, Kraków 2012*

A.Z. Babiński, *Szkolnictwo i oświata na ziemi chrzanowskiej w okresie niewoli narodowej 1772–1918, mps w Muzeum w Chrzanowie*

A.Z. Babiński, *Szkolnictwo ziemi chrzanowskiej w okresie niewoli narodowej, maszynopis oddany do druku*

A. Pająk, *Szkoły ludowe w wolnym, niepodległym i ściśle neutralnym mieście Krakowie i jego okręgu, późniejszym Wielkiem Księstwem Krakowskiem od r. 1815. do r. 1873, Lwów 1890*

R. Pelczar, *Rzymskokatolickie szkoły trywialne w Galicji w latach 1774–1875, Lublin 2014*

R. Pelczar, *Prawne podstawy realizacji nauki powtarzającej (dopełniającej) w szkołach ludowych Galicji w latach 1805–1918, „Prace Naukowe Akademii im. Jana Długosza w Częstochowie. Pedagogika” T. 26: 2017, nr 2 s. 230–232*